

Карпенко Е. Ю.

доктор філологічних наук, професор,
заведуючий кафедри граматики англійського мови
Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова
email: elena_karpenko@ukr.net

Голубенко Л. Н.

кандидат філологічних наук, професор,
заведуючий кафедри німецької філології
Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова

ПРОБЛЕМАТИКА КОГНИТИВНОЇ ОНОМАСТИКИ**Резюме**

Стаття присвячена осмисленню ментального буття імен власних, які в результаті процесів концептуалізації та категоризації потрапляють в ментальний лексикон людини, перетворюючись в онімні концепти та виражаючись у фрейми та субфрейми.

Ключові слова: імя власне, когнітивна ономастика, ментальний лексикон, концепт, фрейм.

Надійшла до редакції 01.07.2015

УДК 81'373.21

А. О. Коваленко

аспірант відділу ономастики
Інституту української мови НАН України
e-mail: kascapura2008@gmail.com

**ОРОНІМИ ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ,
ПОХІДНІ ВІД ГЕОГРАФІЧНИХ ТЕРМІНІВ**

У статті проаналізовано ороніми Західного Поділля, похідні від географічних термінів гора, горб, долина, річка, яр.

Ключові слова: оронім, географічний термін, апелятив, позитивний рельєф, негативний рельєф, двокомпонентна конструкція.

У межах Західного Поділля (південна частина Тернопільської і Хмельницької областей) функціонує, за попередніми спостереженнями, 1083 ороніми. 3-поміж них значний масив становлять деривати

від географічних термінів. *Мета* цієї наукової розвідки — з'ясувати реалізацію найпоширеніших географічних термінів в оронімії Західного Поділля.

У статті подано вибірку оронімів, похідних від найуживаніших географічних термінів Західного Поділля; визначено особливості творення оронімів; подано літературні й діалектні значення географічних термінів, які реалізуються у власних назвах; визначено їхні відмінності.

Перспективи подальшого дослідження полягають у можливості продовження аналогічного аналізу стосовно рідше вживаних, локальних, діалектних географічних термінів і з'ясування їхньої ролі у творенні оронімікону Західного Поділля.

При аналізі зібраного матеріалу було виокремлено ороніми, похідні від найуживаніших географічних термінів на позначення позитивного і негативного рельєфу. Так, апелятив *гора* зафіксовано у складі 80 назв: *Бабина Гора, Бакотська гора, Бандрівська Горá, Бігова Горá, Біла Горá, Бúртна Горá, Ведмежа гора, Весела гора, Висока Горá, Вишнева гора, Вóвча Горá, Волоска гора, Вузька Горá, Гількова Горá, Глибочанська гора, Голі Гори (Голье горы), Горá Дибля́нка, Горá Козакóва, Горá, Гора над Смо́тричем, Горéцька Горá, Горóшкова Горá, Грома́дська Горá, Гусикова гора, Дворéцька Горá, Дівич-Горá, Дівóча Горá, Дúдова Горá, Загорá, Золотá гора, Іва́нська Горá, Йва́нова Горá, Казими́рова гора, Кам'яна Гора, Камінна Горá, Кармалю́кова горá, Ка́чурова Горá, Ковалéва Горá, Козацькі гори, Комарівська гора, Кременна гора, Кру́гла Горá, Кру́кова Горá, Кузьми́нські Го́ри, Кули́кова Горá, Ліса Горá, Любові́цька Горá, Озерна гора, Па́нова Горá, Панська гора, Пилáтківська Горá, Під Го́ру, Підгора, Підгори та ін.*

З-поміж усіх назв переважають двокомпонентні (75 онімів), які у свою чергу поділяються на такі групи: 1. Присвійний відантропонімний прикметник + відповідна номенклатурна назва (29 оронімів), наприклад: онім *Куликова Горá* складається з присвійного відантропонімного прикметника *Кулик* + апелятив *гора*; *Гількува Горá* < *Гілько* < *Ілько*; *Дúдова Горá* < *Дуд*; *Йва́нова Горá* < *Йван* < *Іван* (йотація анлауту); *Казими́рова гора* < *Казимир*; *Гора Козакова* < *гора* + присвійний прикметник від загальної назви *козак* (або від антропоніма *Козак*). 2. Якісний прикметник + відповідний географічний термін (17 найменувань): *Біла Горá* — якісний прикметник *біла* + апелятив *гора*; *Весела гора* < *весела* (можливо, мотивацією послугувало розташування на цій горі місця роз-

ваг) + *гора*; *Голі Гори* (*Голые горы*) < *голі* (імовірно мотивовано відсутністю рослинності на поверхні гори аналогічно до *Ліса Горá*) + *гори*. 3. Відойконімний прикметник + географічний термін (11 назв): *Бакотська гора* — відносний прикметник від ойконіма *Бакота* + апелятив *гора*; *Іванська Гора* < *Іване-Золоте* + *гора*; *Пилатківська Гора* < *Пилатківці* + *гора*. 4. Відносний прикметник + відповідний апелятив (11 онімів): *Замкова гора* < *замок* + *гора*. 5. Присвійний прикметник + апелятив *гора* (2 назви): *Громадська Гора* < *грумада* + *гора*; *Дівоча Гора* < *дівка*. 5. Відгідронімний прикметник + апелятив (1 оронім): *Озерна гора* < *Озеро* + *гора*. Окрему групу назв становлять двокомпонентні оніми на зразок *Дівич-Гора* і *Сон-гора*: *Дівич-Гора* — від антропоніма *Дівич* + апелятив *гора*; *Сон-гора* — від апелятива *сон* + географічний термін *гора*. Оронім *Під Гору* утворено від прийменника *Під* + апелятив *гора* у 3н. в.

Серед однокомпонентних виділяються 4 назви: *Гора*, *Загора*, *Під-гора*, *Підгори*. Оронім *Гора* мотивований географічним терміном *гора*; інші три власні назви складаються з прийменника (*За-*, *Під-*) і онімізованого географічного терміна.

Трьохкомпонентний оронім *Гора над Смотричем* складається з апелятива *гора*, прийменника *над* і гідроніма *Смотрич*.

Стосовно апелятива *гора*, то його місцеві (діалектні) значення майже повністю збігаються з тими, які наведено в Словнику української мови (далі СУМ), пор.:

гора — тут наявні 4 значення, перше з них відображає саме географічний зміст — ‘значне підвищення над навколишньою місцевістю або серед інших підвищень’ [1, т. II, с. 124].

Діалектна семантика відрізняється несуттєво:

горб — ‘гора (у загальному значенні)’, ‘узвишся (у загальному значенні)’, ‘підвищення (в загальному значенні)’, ‘крута гора, горб, підвищення’, ‘горб, що поріс деревами’, ‘підвищена частина села’, ‘підвищення на дорозі’, ‘окрема гора, що знаходиться вздовж річки’, ‘пагорб’, ‘слабо поката поверхня, придатна для господарства’, ‘висока гора’.

Другу групу оронімів на позначення вершин (23 оніми) становлять такі, що містять у своєму складі географічний термін *горб*: *Бучків Горб*, *Високий горб*, *Волóський Горб*, *Голóдний Горб*, *Горб*, *Гóрби*, *Дзю́мів Горб*, *Зайців Горб*, *Кáрпенський Горб*, *Кривий Горб*, *Кúций горб*, *Лісий Горб*, *Ме́жи горбі*, *Ме́льників Горб*, *На Горба́х*, *Орлів Горб*, *Пара́син Горб*, *Під Го́рбом*, *Середній Горб*, *Стрімкий Горб*, *Тоторі́вський Горб*, *Хаюзів Горб*, *Чагарецький Горб*.

Переважно це також двокомпонентні назви (21 онім), з-поміж яких виокремлюються: 1. Група з 9 назв, які включають відантропонімний присвійний прикметник і відповідний апелятив: *Бучків Горб* — присвійний прикметник від антропоніма *Бучко* + апелятив *горб*; *Дзюнів Горб* < *Дзюм*; *Зайців Горб* < *Засць*; *Мельників Горб* < *Мельник*; *Орлів Горб* < *Орел*. 2. Якісний прикметник + відповідний географічний термін (6 назв): *Високий горб* — якісний прикметник *високий* + апелятив *горб*; *Голодний Горб* < *голодний*; *Кривий Горб* < *кривий*; *Лисий Горб* < *лисий*. 3. Присвійний прикметник + відповідний географічний термін (2 найменування): *Волоський Горб* — відносний прикметник від етноніма *волох* + апелятив *горб*. 4. Відойконімний прикметник + відповідний географічний термін (1 ороніми): *Чагарецький Горб* < *Чагарі* + *горб*.

Решта 3 ороніми — це прийменниково-іменникові локативні конструкції: *Межи горби* — прийменник *межи* < *між* + апелятив *горб* в Н. мн.; *На Горбах* — прийменник *на* + апелятив *горб* у М. мн.; *Під Горбом* — прийменник *під* + апелятив *горб* в О. одн.

Однокомпонентні назви представлені географічним терміном *горб* у формі однини і множини: *Горб*, *Горби*.

За матеріалами СУМу, одне із значень апелятива **горб** — ‘невелике округле підвищення на площині; бугор, пагорок’ [1, т. II, с. 125].

У зібраному матеріалі домінує саме це значення, єдина відмінність у тому, що позначатися ним може як полого підвищення, так і доволі круте. Пор.: ‘*невисока полого гірка, горбик*’, ‘*підвищення (в загальному значенні)*’, ‘*крута гора, горб, підвищення*’, ‘*горб, що поріс деревами*’, ‘*горб*’, ‘*невисоке глиняне підвищення, розташоване між двома лісами*’, ‘*частина гори*’, ‘*місце, де добувають камінь*’.

До поширених власних назв на позначення негативного рельєфу належать оніми з апелятивом *долина*. Ця група найбільша (106 назв), вона переважає за обсягом усі інші: *Бáбина До́ліна*, *Ба́дова долина*, *Бакотська долина*, *Бандурова долина*, *Барабашова долина*, *Бикова долина*, *Бúндзова до́ліна*, *Буряко́ва долина*, *В долинах*, *Василько́ва До́ліна*, *Вели́ка До́ліна*, *Ви́шникова Долина*, *Ви́цкова долина*, *Во́вкова долина*, *Во́йшкова До́ліна*, *Вошчúстова долина*, *Га́ліна До́ліна*, *Глиб́ока До́ліна*, *Глиб́окі долини*, *Гли́нкова долина*, *Гни́ла До́лінка*, *Громова долина*, *Гу́нькова долина*, *Гусо́нькова долина*, *Деркачо́ва До́ліна*, *Джява́лова До́ліна*, *До́вга До́ліна*, *Долина верхі́в'я протоки річки Смотрич*, *Долина Верхови́на*, *Долина Ку́цого*, *До́ліна Лугі́*, *До́ліна*, *Долина Телятни́цького*, *Долина*

Топільник, Доліни, Друга Долина, Єгнашкова доли́на, За́дна Доли́на, Запашна долина, Золотá Доли́на, Іва́чівська Доли́на та ін.

Із них 103 назви — це двокомпонентні конструкції, їхня структура фактично така ж, як і в попередніх групах з іншими географічними термінами: 1. Відантропонімний прикметник + відповідний географічний термін (58 назв): *Бадова долина* — присвійний прикметник від антропоніма *Бад(о)* + апелятив *долина*; *Василькова долина* < *Василько*; *Галина Долина* < *Галя*; *Деркачова Долина* < *Деркач*; *Єгнашкова долина* < *Єгнашко* (*Єгнашко* < *Єгнат* < *Ігнат*). 2. Наявні 9 оронімів, які мають у своєму складі присвійні прикметники відапелятивного походження: *Козацька долина* — присвійний прикметник від апелятива *козак* + *долина*; *Панова Долина* < *пан* + *долина*. 3. Серед образних найменувань виокремлюються словосполучення, утворені відойконімним прикметником і відповідним географічним терміном (11 онімів): *Бакотська долина* — прикметник від ойконіма *Бакота* + апелятив *долина*; *Івачівська Долина* < *Івачів Доли́нній*; *Ласковецька долина* < *Ласківці*; *Миньковецька долина* < *Миньківці*. 4. Поєднання якісного прикметника та відповідного географічного терміна (13 назв): *Велика Долина* — якісний прикметник *велика* + апелятив *долина*; *Глибока Долина* < *глибока*; *Довга Долина* < *довга*. 5. Конструкції, що складаються з відносного прикметника і відповідного географічного терміна (4 назви): *Перша Долина* — порядковий числівник *перша* + апелятив *долина*; *Середні Долини* — відносний прикметник *середні* (ці назви мають компоненти, які вказують на просторову характеристику об'єкта). 6. Окрему групу становлять ороніми, у яких перший компонент — номенклатурний термін, а другий позначає безпосередню назву географічного об'єкта (5 онімів): *Долина Верховина* — апелятив *долина* + діалектний географічний термін *верховина* — 'підвищене місце'; *Долина Куцого* < антропонім *Куций* у Р. одн.; *Долина Луги* < географічний термін *луг* в Н. мн.; *Долина Телятницького* < антропонім *Телятницький* у Р. одн.; *Долина Топільник* < географічний термін *топільник* < дієсл. *топити*. 7. Компактну групу становлять ороніми з прийменниково-іменниковою структурою (2 оніми): *В долинах* — прийменник *в* + апелятив *долина* в М. мн.; *На Долині* — прийменник *на* + апелятив *долина* в М. одн. Пор. ще двокомпонентну конструкцію з порядковим числівником *друга* і апелятивом *долина* — *Друга Долина*.

Дві назви мають однокомпонентну структуру — це деривати від географічного терміна долина в однині та множині: *Долина, Долини*.

Оронім *Долина верхів'я протоки річки Смотрич* — багатокомпонентне локативне словосполучення.

Щодо апелятива долина, то у СУМі подано таке значення географічного терміна (далі ГТ) долина: **долина** — ‘рівна плоска місцевість, розташована між горбами чи горами’ [1, т. II, с. 358].

У діалектному мовленні семантика ГТ **долина** значно багатша — ‘долина’, ‘низовина, поросла лісом’, ‘рівнина в неглибокій западині’, ‘вузька протяжна низина’, ‘широка прирічна (або ні) низина’, ‘низина, поросла деревами’, ‘долина між двома горбами, підвищеннями’, ‘підніжжя гори’, ‘невеликий похилий насип піску біля річки’, ‘низина, поросла травою’, ‘рівнинна місцевість’.

Приблизно однакові за обсягом групи оронімів, які включають географічні терміни *рів* і *яр*. Наприклад, із лексемою *рів* функціонують такі назви (33 оніми): *Байківського рів, Бєрків Рів, Білий Рів, Бобків Рів, Бобрів Рів, Борсуків Рів, Воліників Рів, Гайдів Рів, Глибокий Рів, Гойдів Рів, Дзіндзіровського рів, За Ровом, Задній Рів, Капоїстриків Рів, Качурівський Рів, Ковалів Рів, Кру́глий Рів, Куб'яків Рів, Кубаїв Рів, Курсанів рів, Матєвків Рів, Московські рови, Небєсного Рів, Панський рів, Поздовжній Рів, Поперєчний Рів, Рівці, Рови, Серєдний Рів, Фецин Рів, Хрунів рів, Цанів Рів, Цвинтарний Рів*.

Серед них, як і у попередніх групах, переважають двоконпонентні оніми (31 назва), які у свою чергу поділяються на: 1. Ті, що складаються з присвійного відантропонімного прикметника і географічного терміна *рів* (21 оронімів): *Воліників Рів* < *Воліник* < *Олійник* + *рів*; *Гайдів Рів* < *Гайд*; *Дзіндзіровського рів* < *Дзіндзіровський* < імовірно, від пол. *Dziendzierowski*; *Капоїстриків Рів* < *Капоїстрик* + *рів*. 2. Назви, що складаються з присвійного прикметника і відповідного географічного терміна (1 онім): *Панський рів* — присвійний прикметник від особової назви *Пан* + апелятив *рів*. 3. Ороніми, які складаються з якісного чи відносного прикметника на позначення просторових, фізичних характеристик об'єкта і відповідного географічного терміна (7 назв): *Білий Рів* — якісний прикметник *білий* + апелятив *рів*; пор. ще: *Глибокий Рів* < *глибокий* + *рів*; *Задній Рів* < *задній* + *рів*; *Круглий Рів* < *круглий* + *рів*; *Поздовжній Рів* < *поздовжній* + *рів*. 4. Однією назвою представлена локативна прийменниково-

іменникова конструкція *За Ровом*: прийменник *за* + апелятив *рів* у О. одн.

Інші дві назви — *Рови*, *Рівці* — похідні від географічних термінів *рів*, *ровець* у формі множини.

СУМ подає таке визначення цьому апелятиву: **рів** — ‘довга глибока канава, розмита водою або викопана в землі’ [1, т. VIII, с. 547].

Діалектне значення — ‘глибокий яр’, ‘вузька викопана канава’, ‘викопаний канал’.

Від апелятива *яр* походять такі ороніми (37 назв): *Адámівський яр*, *Ада́ськів Яр*, *Антонів Яр*, *Бóйків Яр*, *Вовчі яри*, *Волощуків Яр*, *Гáндзін Яр*, *Глiнків Яр*, *Грiгорiв Яр*, *Дóвгий Яр*, *Дóмків Яр*, *Завадiвський яр*, *Зóтів яр*, *Кам'яний Яр*, *Качкiвського Яр*, *Когутів Яр*, *Козацький яр*, *Крутий яр*, *Кубiшин Яр*, *Кúций Яр*, *Мáрків Яр*, *Пичинiї (Дмухальця) яр*, *Попiв Яр*, *Попóвий Яр*, *Слiпий яр*, *Совiний яр*, *Суржинецький яр*, *Трémбачів яр*, *Тростянецький Яр*, *Трúсків Яр*, *Чубiшин Яр*, *Шмiрків Яр*, *Яковiшин яр*, *Яндрiївський яр*, *Янивецькі яри*, *Янкiв яр*, *Яровище*.

Майже усі ці назви двокомпонентні (36 назв). Здебільшого це: 1. Присвійні прикметники, утворені від антропонімів у поєднанні з географічним терміном (19 назв): *Ада́ськів Яр* — присвійний прикметник від антропоніма *Ада́сько* + апелятив *яр*; *Бойків Яр* < *Бойко*; *Волощуків Яр* < *Волощук*; *Гандзін Яр* < *Гандзя* < *Ганця*, *Ганна*; *Домків Яр* < *Домко*. 2. Відойконімні прикметники з географічним терміном (4 назви): *Суржинецький яр* < *Суржинці* + *яр*; *Яндрiївський яр* < *Яндрiївка* < *Андриївка* (йотація). 3. Відзоонімний прикметник і географічний термін (3 назви): *Вовчі яри*, *Когутів яр* < *когут* ‘півень’, *Совиний яр*. 4. Присвійний прикметник і географічний термін (3 назви): *Козацький яр* — присвійний прикметник від загальної назви *козак* + апелятив *яр*; пор. ще: *Попiв Яр* < *Пiп*; *Поповий Яр* < *пiп*. 5. Якісний прикметник + географічний термін (5 назв): *Довгий Яр* — якісний прикметник *довгий* + апелятив *яр*; *Крутий яр* — якісний прикметник *крутий* + апелятив *яр*; *Куций Яр* < *куций* ‘короткий’. 6. Відносний прикметник + апелятив *яр*: *Кам'яний Яр* — відносний прикметник *кам'яний* на позначення характеристики поверхні об'єкта + апелятив *яр*.

Окремо виступає власна назва *Яровище* із суфіксом *-ище* зі значенням згрублості чи *potina loci*.

У СУМ подано таке значення географічного терміна **яр**: а) ‘глибока довга западина (перев. з крутими або прямовисними схилами), що

утворилася внаслідок розмиву пухких осадових порід тимчасовими потоками»; б) ‘те саме, що прірва’ у переносному розмовному вживанні [1, т. XI, с. 647].

Місцеве діалектне значення збігається з літературним: **яр** — ‘не-велика яма, вкрита травою; рів’, ‘яр’, ‘долина’.

Наведений вище матеріал свідчить, що лексеми *гора* і *долина*, в першу чергу як загальноживані терміни на позначення висот, онімізуються надзвичайно часто. Переважна більшість похідних географічних назв — двокомпонентні, які складаються передусім з відантропонімного компонента і відповідного географічного терміна. Незначну групу назв утворюють такі, де перший компонент — якісний або відойконімний прикметник. Поодинокі відапелятивні назви, похідні від географічного терміна або його поєднання з прийменником (в наведеному матеріалі — *під, в, на*). Усі ороніми мають прозору семантику, яка найчастіше вказує або на посесивні відносини, або на якісну характеристику об’єкта називання. Усе сказане вище стосується й менш продуктивних груп власних назв і географічних термінів.

Проаналізований матеріал дозволяє зробити висновок, що на півдні Хмельницької і Тернопільської областей семантика найпоширеніших місцевих географічних термінів для позначення висот і низин *гора, горб, долина, рів, яр* збігається з літературною, хоча трапляються й локальні відмінності.

Висновки: проаналізований матеріал свідчить, що найуживаніші географічні терміни (*гора, горб, долина, рів, яр*) мають найбільшу кількість реалізацій в оронімії Західного Поділля. Інколи вони відрізняються за семантикою від літературних. Ороніми, похідні від них, за структурою переважно двокомпонентні, як правило, вони утворені за допомогою відантропонімного присвійного прикметника і відповідного апелятива. Частка однокомпонентних онімів, а також таких, що утворені за допомогою квалітативного прикметника, незначна.

Увесь фактичний матеріал, залучений для аналізу в статті, паспортизується.

Список використаної літератури

1. Словник української мови / гол. ред. І. К. Білодід. — К.: Наукова думка, 1971. — Т. II. — 550 с.; 1977. — Т. VIII. — 929 с.; 1980. — Т. XI. — 700 с.

Коваленко А. А.

аспирант отдела ономастики
Института украинского языка НАН Украины
e-mail: kacapura2008@gmail.com

ОРОНИМЫ ЗАПАДНОГО ПОДОЛЬЯ, ПРОИЗВОДНЫЕ ОТ ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ

Резюме

Статья посвящена анализу оронимов Западного Подолья, производных от географических терминов *гора, горб, долина, ров, яр*. Рассматриваемый материал базируется на собранных с указанной территории языковых фактах.

Ключевые слова: ороним, географический термин, апеллятив, положительный рельеф, отрицательный рельеф, двухкомпонентная конструкция.

Kovalenko A. O.

PhD student
Onomastics Section of Institute of the Ukrainian Language
NAS of Ukraine
e-mail: kacapura2008@gmail.com

ORONYMY OF THE WESTERN PODILLYA DERIVATED OF THE GEOGRAPHICAL TERMS

Abstract

This article deals with the problem of finding realizations of the geographical terms in the oronymy of Western Podillya. Firstly, our task is to describe meanings of the most common used geographical terms by Dictionary of Ukrainian Language. Secondly, we grabbed all the local meanings and appendice to them to show how differs common and local meaning of the same term. Then the end of the article comes to show such realizations and get some statistic information for the further research on local oronymy and geographical terminology. The object is Western Podillya oronymy. It is unveiled that mainly oronyms beside geographical terms include in their structure also anthroponymic adjective.

Key words: oronym, geographical term, appellative, positive surface, negative surface, two component structure.

Надійшла до редакції 03.05.2015